

ресурс]. Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/FCFAECB_3833F4879C2257_69B003BF588?OpenDocument.

17. Bieńkowska Ewa, Kunicka-Michalska Barbara, Reiman Genowef, Wojciechowska Janina. Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz / pod. red. Genowefa Reimana. – Warszawa, C.H.BECK, 1999. – 1428 s.

18. Fraczek Adam. Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży // Remedium. – 1997. – Nr 11. – S. 2–6.

19. Pospiszyl Irena: Razem przeciw przemocy. – Warszawa: Żak, 1999.

20. Peyrefitte Alain. Wymiar sprawiedliwości – między ideałem a rzeczywistością. – Warszawa, 1987. – 278 s.

УДК 343.22:351.741(477)

А.О. Йосипів

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНА, СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИННОСТІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Визначається роль та значення загальносоціальної, спеціально-кримінологічної та індивідуальної профілактики в системі правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ, з'ясовуються основні недоліки та проблеми в цій сфері, узагальнюються рекомендації щодо можливості удосконалення практики профілактики злочинності органами внутрішніх справ.

Ключові слова: профілактика, загальносоціальна профілактика, індивідуальна профілактика.

Определяется роль и значение общесоциальной, специально-криминалогической и индивидуальной профилактики в системе правоохранительной деятельности органов внутренних дел, выясняются основные просчёты и проблемы в этой сфере, формулируются рекомендации по усовершенствованию практики профилактики преступности органами внутренних дел.

Ключевые слова: профилактика, общесоциальная профилактика, индивидуальная профилактика.

The role and importance of the general social, special criminological and individual preventive measures in the system of the law-enforcement activity of the bodies of internal affairs are determined, the main faults and problems in this sphere are determined, the recommendations as to the possibility of improving the practice of crime prevention by the bodies of internal affairs are generalized.

Key words: preventive measures, general social preventive measures, individual preventive measures.

Постановка проблеми. Недостатній рівень дослідження проблем злочинності, неналежна обґрунтованість заходів протидії їй, брак відповідної уваги конкретних державних органів до вирішення питань, пов'язаних з посиленням профілактичної роботи, – усе це нерідко спричиняє поглиблення антисоціальних проявів у суспільстві, призводить до зневажання соціальними та культурними нормами, активізує злочинність та жорстокість.

За останнє десятиріччя спостерігається загрозлива тенденція зростання кількості злочинів. Цей факт незаперечний. Злочинність – складова порушення прав людини, дотримання, забезпечення та захист яких не втрачає своєї актуальності. Приміром, у 2006 р. ОВС зареєстровано 420900 злочинів, у 2007 р. – 401293, 2008 р. – 384424, 2009 р. – 434678. Натомість, з них розслідувано лише, відповідно – 298306, 303971, 295918, 298650 злочинів [1].

Настала гостра необхідність вжиття дієвих заходів для боротьби та профілактики злочинів. Певні профілактичні кроки, які робляться з метою законодавчого регулювання проблем боротьби зі злочинністю, потребують належного наукового узагальнення й аналізу. Підкреслимо, що стан дослідження проблеми ще не відповідає вимогам сучасності. Передусім відчувається гостра необхідність розробки нових, ефективних підходів до здійснення профілактики злочинів, завдяки чому можна досягти відчутних позитивних зрушень у подоланні тенденції зростання їх кількості.

Стан дослідження. Загалом цій проблемі присвячено чимало праць з кримінології, адже для науковців реалії життя дають досить багато фактів для аналізу й осмислення, хоча результати їх праці, на жаль, ще не приносять бажаних результатів, бо рівень злочинності в Україні залишається на досить високому рівні. Це свідчить про те, що запропоновані наукою заходи, які обираються ОВС для боротьби та профілактики цього явища, ще не досконалі, не відповідають вимогам сьогодення. А між тим, проблема профілактики злочинів займає одне з провідних місць у соціальній політиці розвинутих країн, зокрема, розробляється та реалізується у межах спеціальної кримінологічної (профілактичної) політики.

В українській літературі XVIII–XIX ст. ідеї про переваги попередження злочинів над покараннями за їх вчинення, про те, що головне у боротьбі із злочинністю не покарання, а її попередження, яке ґрунтувалося б на прогресивних перетвореннях у суспільстві, ідеї загальної превенції представлені працями, авторами яких були П.І. Пестель, С.Ю. Десницький, Л.С. Владимирів, О.Ф. Кістяківський, Л.С. Белогриць-Котляревський, а тогочасній російській – О. Радищев, О. Герцен, М. Чернишевський та ін.

На жаль, ідеї загальносоціального попередження злочинності та кримінологічної профілактики злочинів, починаючи з Жовтневого перевороту 1917 р., не отримали свого подальшого логічного розвитку, оскільки в тогочасній кримінальній політиці Радянської держави утвердилася думка про те, що саме невідворотність покарання є головним чинником у боротьбі зі злочинністю. Проте, значний внесок у дослідження цієї проблеми зробили такі вчені-кримінологи, як Г.А. Аванесов, М.М. Бабаєв, А.Е. Жалинський, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, В.К. Звирбуль, К.Е. Ігошев, В.М. Кудрявцев, А.Г. Лекар, А.Ф. Лопушанський, Г.М. Міньковський, А.Б. Сахаров, А.П. Тузов, А.С. Шляпочников та ін.

На сьогоднішні ставиться перед ОВС як першочергове завдання – розкрити вчинені злочини, натомість, їх профілактика на різних рівнях дала б змогу значно полегшити роботу цих органів та знизити рівень злочинності. Враховуючи це, ми ставимо мету – довести, що основним напрямком діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ повинно стати саме попередження злочинів.

Вклад основних положень. Перш ніж перейти до основних питань досліджуваної проблеми, доцільно з'ясувати значення термінів «попередження», «профілактика». У кримінологічній літературі використовується низка термінів – «попередження», «профілактика», «превенція», «припинення», «запобігання» тощо. Лексичне тлумачення слова «профілактика» подається як сукупність заходів, які попереджують від чого-небудь чи запобігають чому-небудь [2, с. 995], а слова «превентивний» – як той, що попереджує що-небудь, запобігає чомусь [2, с. 910]. Однак дехто з науковців вважає за необхідне розмежовувати вказані терміни, пов'язуючи їх з різними рівнями, напрямками та видами вказаної діяльності. Наприклад, В.В. Голіна, А.Ф. Зелінський пропонують усі форми та заходи превентивного характеру об'єднати терміном «попередження», а «профілактикою» називати заходи щодо усунення або нейтралізації криміногенних чинників. Очевидно, все ж, ці слова повинні використовуватися як синоніми, а різне розуміння рівнів та напрямів попереджувальної діяльності повинне пов'язуватися передусім з їх відмінним змістовим наповненням.

А.А. Герцензон зауважує, що «попередження злочинності в широкому розумінні – це реалізація всієї системи державних і громадських заходів, заходів виховного, культурного та економічного характеру, пов'язаних у необхідних випадках із заходами примусу» [3, с. 115]. А.Ф. Зелінський запропонував таке розуміння цього поняття: «Це сис-

тема заходів, які вживає суспільство для того, щоб стримувати зростання злочинності і, по можливості, знизити її реальний рівень шляхом усунення та нейтралізації її причин та умов, що їй сприяють (профілактики), а також через запобігання та припинення окремих конкретних злочинів» [4, с. 140].

Таких визначень терміну «профілактика злочинності» можна, як приклад, навести багато, однак цілком зрозуміло, що профілактика злочинності – це діяльність спрямована саме на стримування злочинності та можливе зменшення її рівня, тому говорити про повне викорінення злочинності навіть як про можливу мету цієї діяльності було б перебільшенням.

Згідно з рівнями функціонування злочинності та її проявів, передусім, їхніх причин і умов виділяють такі три рівні діяльності запобігання злочинності: загальносуспільний, здійснюється стосовно причин і умов злочинності загальносуспільного рівня, груповий, здійснюється стосовно причин і умов злочинних проявів певної соціальної групи, що виділена за соціальною чи соціально-демографічною ознакою (злочинність робітників, службовців, жінок, неповнолітніх та ін.) або належністю до спільного середовища (за місцем проживання, праці, навчання, дозвілля тощо); індивідуальний, спрямовується щодо причин і умов конкретного злочинного прояву.

Через взаємозв'язок причин і умов злочинності різних рівнів попереджувальна дія щодо них на одному рівні, зокрема вищому, чинить свій вплив на причини та умови нижчих рівнів, і навпаки. Соціальна профілактика розуміється як цілеспрямована діяльність щодо запобігання порушенням будь-яких суспільних норм, усунення причин, що породжують ці порушення [5, с. 23].

Основною метою профілактики злочинності як окремого виду соціального управління є: по-перше, обмеження дії негативних явищ і процесів, пов'язаних зі злочинністю; по-друге, усунення (нейтралізація) детермінант злочинних проявів; по-третє, ліквідація криміногенних факторів у мікросередовищі особи, які формують її антисуспільну позицію і мотивацію злочинної поведінки; по-четверте, превентивний вплив на особу, яка за своїм антисуспільним способом життя здатна вчинити злочин.

Загальносоціальна профілактика злочинів є визначальною підсистемою системи профілактики злочинів. Вона охоплює наймасштабніші, довготривалі та ефективні види діяльності, найзначніші соціальні заходи, спрямовані на досягнення мети профілактики злочинності. А.Г. Лекарь визначає загальну профілактику злочинів як «виявлення і

усунення об'єктивних зовнішніх причин, що породжують злочини, і умов, котрі сприяють їх вчиненню, а також обставин, які полегшують досягнення злочинного результату» [цит. за 6, с. 52].

Соціальним адресатом загальної профілактики може бути як усе населення нашої держави, так і окремих регіонів чи місцевостей. Загальна профілактика спрямована на мобілізацію усіх членів суспільства для боротьби із такими явищами об'єктивної дійсності, які за певних умов створюють можливість переходу окремих індивідів на антигромадські позиції. Загальна профілактика покликана забезпечити нормальну, тобто правомірну поведінку всіх членів суспільства. Це – стримувальний від правопорушень вплив на всіх осіб, який має своїм джерелом соціальні, в тому числі правові норми, відповідну поведінку державних органів, громадських організацій та окремих осіб. Метою загальної профілактики є доведення до всіх членів суспільства правил (норм) поведінки, роз'яснення, тлумачення наслідків вчинених правопорушень.

Запобігання злочинності здійснюється різними засобами: правовими і неправовими, процесуальними, організаційно-управлінськими тощо. За ознакою характеру застосовуваних засобів розрізняють кримінально-правове запобігання (впливом кримінального закону, покарання у вигляді виконання ним загальної та спеціальної превенції). Йдеться також про кримінально-виправне (пенітенціарне) запобігання, що здійснюється стосовно засудженого спеціально-запобіжними виправно-трудовами засобами. Запобігання злочинів сприяють багато кримінально-процесуальних засобів та процедур, які зупиняють вчинення злочинів через їх розкриття або чинять виховний вплив на підслідних, обвинувачених, підсудних у процесі досудового слідства і судового розгляду справи. Ці засоби запобігання об'єднує те, що вони застосовуються та чинять вплив: 1) лише після вчинення злочину для запобігання рецидиву; 2) засобами, що мають інше спеціальне призначення і лише «попутно» відіграють запобіжну роль; 3) у сфері, що регулюється нормами права; 4) у межах, які визначаються нормами права.

На відміну від цих різновидів, багато заходів запобігання злочинності чинять вплив: не тільки після вчинення злочину, а й частіше до нього; у сфері, яка лише частково регулюється правом; засобами, що мають винятково цільове запобіжне призначення; інколи паралельно із засобами згаданих вище різновидів, але частіше після них. Такі заходи становлять окремий вид діяльності із запобігання злочинності – суто кримінологічний, їх так і називають – спеціально-кримінологічні [7, с. 121].

Із загальносоціальною профілактикою злочинності тісно взаємопов'язана спеціальна профілактика злочинів, під якою слід розуміти

соціальний процес, основою якого є використання спеціальних методів і прийомів, знань та навичок регулювання соціальних відносин винятково з метою ліквідації тих їх негативних моментів, які можуть провокувати вчинення злочинів, тобто з метою забезпечення кримінально-правових вимог [8, с. 10].

Спеціальна профілактика включає заходи, безпосередньо спрямовані на усунення чи нейтралізацію криміногенних факторів, виправлення і перевиховання осіб, які вчинили чи можуть вчинити злочини.

Причини злочинів (якими б вони не були і до якої сфери соціальної дійсності не належали) діють лише опосередковано – через особистість злочинця. Вплив, який здійснюється на особистість за допомогою зовнішніх факторів, сам по собі не викликає злочинної поведінки; кримінально каране діяння є зрештою лише актом людської волі. Тому профілактика злочинів в одному зі своїх головних аспектів – це попередження певних форм людської поведінки. Іншими словами, з урахуванням активної ролі особистості в генезисі злочинної поведінки, попереджувальний вплив постійно повинен здійснюватися не тільки на зовнішні щодо неї фактори, а й на саму особистість.

Попередження злочинності в сучасних умовах з урахуванням особистісних характеристик особи злочинця – найбільш реальний внесок у загальне попередження цього складного феномена. Необхідність індивідуальної профілактики злочинів виникає у тих випадках, коли соціалізація певної особи відбувалася незадовільно. Кінцева мета індивідуальної профілактики полягає, власне, у тому, щоб усунути допущені на більш ранніх стадіях формування особистості дефекти соціалізації, привести внутрішній контроль до відповідності із зовнішнім. Поряд із цією метою в індивідуальній профілактиці злочинів є проміжна мета – посилення зовнішнього контролю за поведінкою певної особи до рівня, який забезпечуватиме дотримання вимог кримінального закону, незважаючи на дефекти внутрішнього контролю, які можуть ще зберігатися у неї. З огляду на це можна виділити основне завдання індивідуальної профілактики, а саме: виявити реальні закономірності антигромадської поведінки, показати механізм її формування та зміни. Для цього необхідно своєчасно виявляти осіб, від яких можна очікувати вчинення правопорушень та здійснювати щодо них профілактичний вплив. Це передбачає вирішення комплексу питань, до числа яких, зокрема, належать такі: виявлення осіб, чия поведінка, погляди, мотиви і т.п. свідчать про можливість вчинення правопорушення; вивчення цих осіб та джерел негативного впливу на них; дослідження можливо-

стей створення сприятливої обставин, щоб не допустити вчинення злочинів; усунення джерел негативного впливу; контроль за поведінкою таких осіб та способом їх життя; періодичні перевірки результатів проведених профілактичних заходів. Завдання індивідуальної профілактики можна вважати виконаними, якщо провідними (панівними) елементами системи внутрішнього контролю особистості стануть моральні, правові приписи й імперативи суспільства.

Індивідуальну профілактику злочинів вчені-кримінологи визначають як «сукупність взаємопов'язаних виховних та інших заходів впливу, що застосовуються до особи з метою попередження вчинення нею злочинів» [9, с. 121]; як «діяльність, що проявляється у виявленні осіб, схильних до злочинів, у їх вивченні, у впливі на них, що забезпечує усунення неприйнятних нашому суспільству особистісних рис та ліквідацію негативного впливу несприятливих для формування особистості умов» [10, с. 43]; як «діяльність державних органів і громадськості у виявленні осіб, що своєю поведінкою засвідчили схильність до злочинів, і спрямування на них попереджувального впливу засобами виховання, допомоги, контролю, який здійснюється з метою усунення чи нейтралізації конкретних причин і умов, що сприяють злочинам за допомогою заходів, що не мають характеру покарання» [7, с. 63–64] та ін. Спільною рисою усіх цих визначень є те, що індивідуальна профілактика – це діяльність уповноважених органів з «індивідами», тобто окремими, конкретними людьми, носіями неповторних особливостей особистості, що сформувалися у результаті обставин їх розвитку, життєдіяльності та виховання.

Індивідуальна профілактика злочинів здійснюється у двох формах – безпосередній та ранній. Г.А. Аванесов зазначає: «... Виникає необхідність здійснення не тільки безпосередньої профілактики (коли об'єктом профілактичного впливу виступає особа, яка перебуває, умовно кажучи, у стані, наближеному до вчинення злочину), а й ранньої профілактики (тут об'єктом впливу є особистість, яка характеризується негативно, перебуває, однак, на стадії, умовно кажучи, ще віддаленій від вчинення злочину)» [11, с. 403]. Основними критеріями розмежування профілактики на ранню і безпосередню є, по-перше, час, який «віддаляє» особу від моменту можливого вчинення злочину; по-друге, міра «соціальної зіпсованості» особи.

Сигналом для початку ранніх профілактичних заходів може бути антигромадський вчинок особи, порушення ним правил співжиття, а також негативний вплив на особу з боку іншої людини чи групи осіб, найближчого соціального оточення, яке спотворює ціннісно-нормативну орієнтацію особистості.

Висновки. Багаторічний досвід боротьби з організованою злочинністю, зміна характеру злочинців та підвищення професіоналізму вчинюваних злочинів вказує на необхідність підвищення рівня оперативно-розшукових заходів, запровадження в дію нових методів і засобів боротьби зі злочинністю, використання всього арсеналу засобів для їх попередження, суттєвого зміцнення охорони громадського порядку. Враховуючи різноманітність і цілеспрямованість діяльності ОВС з профілактики злочинів, слід виділити два її основні види: виявлення і усунення обставин, що сприяють їх скоєнню, і безпосередній вплив на конкретних осіб, які можуть вчинити злочини. Залежно від цього і прийнято розглядати загальну та індивідуальну профілактику.

Тільки загальносоціальні заходи можуть суттєво впливати на причини та умови злочинності у суспільстві, що ж стосується спеціально-кримінологічних заходів, то вони лише можуть знижувати її рівень. Адже, як свідчить сучасна практика, одним із суттєвих недоліків профілактики злочинів є запроваджена система оцінки роботи ОВС, їхніх служб і підрозділів, що більшою мірою спрямована не на попередження, а лише на розкриття злочинів, а це неминуче призводить до їх збільшення.

В основі діяльності МВС – боротьба зі злочинністю у всіх її формах і формах. Будучи найчисленнішим загоном у системі правоохоронних органів, міліція виявляє і розслідує понад 80 відсотків злочинів, що фіксуються кримінальною статистикою держави. Виявивши причини і умови злочинів, співробітники ОВС приймають відповідні рішення, спрямовані на їх усунення. З цією метою вони виступають на зборах трудових колективів з доповідями, лекціями, повідомленнями про зміцнення громадського порядку і попередження злочинів та правопорушень. Крім того, співробітники ОВС: а) проводять групові бесіди з громадянами з метою притягнення їх до надання ОВС необхідної допомоги у виявленні причин і умов скоєння насильницьких злочинів; б) виступають з цих питань і конкретних кримінальних справах у періодичних виданнях, по радіо, на телебаченні; в) при наявності на території обслуговування відділень загальнодержавних спілок художників, письменників, журналістів, разом з творчою інтелігенцією беруть участь у пропаганді творів художньої літератури, кінофільмів, театральних вистав, творів мистецтва, в яких порушуються питання права та моральності, а також в яких популяризується позитивна робота української міліції, що сприяє підвищенню її авторитету та зміцненню її зв'язків з населенням.

Цілком слушно зауважує О.Є. Омельченко, що завданням профілактичної діяльності ОВС є не повне викорінення злочинності, а

ефективне зниження її кількісних та якісних показників, зменшення її дії на суспільство та державу, підвищення рівня особистої безпеки громадян, захисту їх законних прав та інтересів [12, с. 20].

Основним недоліком профілактики злочинів, на нашу думку, також слід вважати систему оцінки роботи ОВС, їхніх служб і підрозділів, що більшою мірою спрямована не на попередження, а лише на розкриття злочинів, а це неминуче призводить до їх збільшення. ОВС повинні враховувати сучасний стан економіки, рівень політичного та правового життя суспільства, особливості змін у правосвідомості значної частини населення в умовах ускладнення криміногенної ситуації в країні. Зміни форм і видів злочинності, поява організованих злочинних угруповань, вчинення ними тяжких злочинів – усе це позначилось на поширенні правового нігілізму, породило зневіру в можливостях ОВС захистити права й свободи людини, знизило адекватну оцінку суспільно небезпечних посягань у свідомості людей.

ОВС, здійснюючи індивідуальну профілактику, повинні повною мірою використовувати превентивні можливості закону, зокрема, забезпечувати невідворотність кримінальної відповідальності та покарання за злочини; своєчасно й адекватно реагувати на адміністративні правопорушення, що можуть стати кримінально караними діями; активно використовувати адміністративно-правові засоби впливу на криміногенні чинники, а також відповідно до кримінально-процесуального законодавства вживати заходів щодо виявлення й усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів.

Пріоритетність профілактичної функції у діяльності всіх служб ОВС має визначатися шляхом перегляду оцінювальних показників їх діяльності. Аналізуючи роботу тієї чи іншої служби, слід перш за все звертати увагу на абсолютні показники попередження конкретних злочинів, а також на те, як впливає профілактична діяльність на криміногенну ситуацію у регіоні чи відповідній галузі економіки або суспільного життя.

1. Офіційний сайт МВС України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

3. Бафя Е. Проблемы криминологии: диалектика криминогенной ситуации / Е. Бафя. – М.: Прогресс, 1978. – 149 с.

4. Зелінський А.Ф. Криминологія: курс лекцій / А.Ф. Зелінський. – Харків, 1996. – 259 с.

5. Игошев К. Е. Социальные аспекты предупреждения преступности / К.Е. Игошев., Й. В. Шмаров — М, 1980. — С. 20–31.

6. Каиржанов Е.И. Понятие, структура и виды профилактики преступлений / Е.И. Каиржанов. — Караганда: ВШ МВД СССР, 1986. — 87 с.

7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. — Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. — 424 с.

8. Жалинский А.Э. Условия профилактики преступлений / А.Э. Жалинский. — М., 1978. — 133 с.

9. Блувштейн Ю.Д. Профилактика преступлений / Ю.Д. Блувштейн, М.И. Зырин, В.В. Романов. — Минск: Университетское, 1986. — 286 с.

10. Игошев К.Е. Введение в курс профилактики правонарушений / К.Е. Игошев, В.С. Устинов. — Горький, 1977. — 93 с.

11. Аванесов Г.А. Криминология / Г.А. Аванесов. — М.: Академия МВД СССР, 1984. — 500 с.

УДК 343.2.01

В.Г. Козяр

ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Розглядається суть понять «джерела кримінального права» та «джерела кримінального законодавства», визначається співвідношення між цими поняттями на основі загальних положень теорії держави та права з врахуванням думок учених.

Ключові слова: *галузь права, галузь законодавства, джерела права, судова практика.*

Рассматривается сущность понятий «источники уголовного права» и «источники уголовного законодательства», определяется соотношение между этими понятиями на основании общих положений теории государства и права с учетом мнений ученых.

Ключевые слова: *отрасль права, отрасль законодательства, источники права, судебная практика.*

The essence of the concepts of the source of criminal law and the sources of criminal legislation is examined, the correlation between these concepts on the basis of the general provisions of the theory of the state and law taking into account the opinions of the scientists is determined.

Key words: *branch of law, branch of legislation, source of law, judicial opinion.*